

Szabadjáték, avagy művészet szabadon

Ezzel címmel máris a dolgok közepében vagyunk, a romantikus művészetfelfogás világában. A játszó gyermek, a játszó Isten szerepében a művész szabadon, játszva teremt. Végletek között, egyszerre a mindenség, majd ikaroszi zuhanás a mélybe. Kant az érdekek nélküli szép álmhipotézise mellett játszó héroszként látja a művészt. Önállósága filozófussá teszi, lélekbúvárrá, később pszichoanalitikussá. Még a romantikánál maradván, Schiller ezt a játékosságot gondolja tovább, nála az alkotó már akár Istentől függetlenül is képes saját világot teremteni. Goethe a nagy játékos második természetként látja a művészetet, legalább olyan titokzatosnak, mint az eredetét, de érthetőbbnek, hiszen – mily emberi öntudat! – a művészet forrása az értelem, mert a világmindenség hömpölygő masszátömeg, amit a művész érthetővé egyszerűsít, széppé redukál. Valójában a művészet autonóm vágya hozta létre önmaga metafizikáját, a mű szabadsága által önmaga idealista esztétikáját is megteremtette. Ez a játékosság már nem is annyira önfeledt, játéka nem kevesebb, mint egy új világ megkonstruálása. Álmodozó, önhitt gyermek – valójában bukásra ítélt fausti mágus, sarlatán, aki bűvésztrükkökkel hiteti el, hogy új világokat teremt.

Hová is jutottam ezzel a játékossággal? A világfelforgató játékokhoz: a művész, aki már majdnem messiás, minden ember álmát akarja kifejezni és ténylegesen megvalósítani. Aki saját szabályai szerint akar játszani, a szabadság élharcosa lenni. Aki játékaival modellezi az új társadalmat, minden embert felszabadítva, de a nép nem akar egy megkonstruált falanszterben forgolódni. A romantikus álmodozó eljártssza, hogy ő a glóbusz átalakításának tervezőmérnöke, racionális és pragmatikus. Új játékokba kezd, társadalomjobbító aktivista lesz, eljártssza, hogy nem játszik, nem tréfál, de nem veszik túlságosan komolyan. Észre sem veszik. Komoly játékot akar üzni, dacos gyermek, a világot akarja kiforgatni a sarkából. Ezt a gögöt ráruházták, játszani akart, de kilökték az arénába, s ez hiúságának jólesett. A gladiátor már nem szabad játékos. Csak az arénában veszi észre, hogy önmaga árnyékával küzd. Álmából felébredve rádöbben, hogy saját magát hajszolta ebbe az önmarcangoló privát küzdőtérbe. Lehet, hogy még mindig a romantika nyúgeit cipeli. Először a nemzeti érzésekből fakadó önállóság, mindenki öntudatra ébresztése, majd minden nép és faj felszabadítása. Micsoda grandiózus játék! Nem veszi észre, hogy van játékvezető, sőt, egyre több a játékot felügyelő, a játékeret kiszabó. Mindig így volt, de amíg öntudatlanul játszó gyermek volt, észre sem vette, nem is törődött vele. Minek kilépni a játszótérről, ha annyira belemerült, hogy még azt is elfelejtette, hogy egyszerűen csak használják? Most is azt kell játszani, hogy valamelyik térfelel csapatjátékos, maradt a romantika. A nemzeti romantikusok csapata és a nemzetek feletti csapata. A köldöknéző irracionalisták csapata és a tisztánlátók racionális csapata, a tradicionalisták és az újítók. Az organikus kibontakozásban bízók és a konstruáló technicisták, és így tovább, folytathatnánk a kitalált ellentétpárokat. Ez még mind romantika, s talán még ez a játékhypotézis is csak egy romantikus elképzelés. A kis aranyos, gömbölyded ragadozó kölykök játéka nem felkészülés a gyilkolásra, a

konc megszerzésére? A kanti érdek nélküli széppel kezdtük ezt a diskurzust. Elhisszük, hogy a szép magától értetődő tapasztalat, de itt kezdődik a másik játék, az ideológiák sokszor igencsak véres játéka. Hogyan lett a széptanból börtönlabyrinth? Mindez a játék elrontása, vagy a szabad játék ára? Az öntudatlan játék is illúzió, de az öntudatra ébredő kézműves képíró és képfaragó autonómiát akart, és az autonómia akarása állandó magyarázkodásra kényszerít. Egyáltalán mi az alapja – de már az elején kivették a gyeplőt a művész kezéből, ő csak a kísérleti állatka. Az önállóságnak ára van, az esztétika tudománya rendszerez és moralizál, és soha nem ér a végére, mert vagy a vontatóállat megszalad és a tudós esztéta hátrabucskázik a parajba, vagy a teoretikusunk hajt bele a moralitás mélységes lópvilágába. És ne is beszéljünk a műtárgyat homályosító hétfátyolról: csak sejteni véljük, hogy a sok hermeneutikai függöny mögött van valami. Igen, csak buta kísérleti állatkák vagyunk, a művészet sem teoretikus, sem morális alapon nem rendelkezik önálló értékrendszerrel, hát akkor még a művész! Aki csak mimetikus mumus, aki a játékát túl komolyan veszi, utánzásairól azt hiszi, hogy teremt. A romantika labdáját megszerezte a teoretikus, ő lett a Világ-átalakító, nem veszi észre, hogy a Nagy Világfelügyelő még csak nem is nevet ezen, mert nincs a látókörében. Mégsem mondja, hogy új játékos a pályámon, mert ő egy másik pályán játszik, ahová a porban játszóknak nincs bejárásuk. A művészet lebecsülése és túldimenzionálása adta és adja a játékszabályokat: egyszer a tudomány, mint rendszeresség szabja meg a lét minőségét, erkölcsi alapjait, a művészet csak a felszíni jelenségvilágot jeleníti meg, máskor a tudomány lelketlen és pragmatikus, a művészet a lélek mélyéből és a megfoghatatlan szellemi szférából teremt új világot, új humánusot. Ez is egy játék, a teóriák játéka. Van, aki a művészet varázslatát félti, van, aki irracionális, bizarr és groteszk vízióitól szabadítaná meg a vélt tisztánlátás érdekében. Játék vagy küzdelem, sportszerű viaskodás vagy vére menő harc? Ideológiák bújnak meg a művészetjáték mögött, vagy varázstalanítva az eszmék szócsöveként akarja használni az általa használt, a játékból kivont művészetképződményt?

A szépről akartunk beszélni, az érdeknélküliség játékaról, amit a naiv művész valójában szentséggé emelne, mert az egyetlen pont, ahol talán még labdába rúghat. A realiztikus csúfon túl mennyi fantáziaszörny, mennyi bomlás, halál, áldozat született a különös szépségnek nevezett kategórián belül! A művészet a bölcsesség játéka, és a bölcs szembenéz a megoldhatatlannal, a feldolgozhatatlannal, a láthatatlannal. Furcsa játékfolyam, végtelenségig folytathatnánk ezt a diskurzusmonológot a mélységbe merülő, pokoljáró művész igencsak szabálytalan játékairól. Az önfeláldozó rituális játékokról, az önként vállalt tortúrákról, amelyek felrúgták a klasszicizáló esztétika kecsességét. A játék túlzott szenvedélye, a megtagadott Isten megidézése a tudattalanban. Nem menekülhetünk a misztikus öntudatlanságba, mert a pszichoanalízis helyre tesz: tévelygő gyermekek játéka, mentális problémáinak narcisztikus kirakata. Jöjjön hát a művészi igazság feszes önmérséklete, amikor a szertelen játék helyett a tudományos és esztétikai tapasztalat beszabályozott játékát kell üzni! A játéknak vége, teória és praktikum irányelvei szerint a mélyreható belátásból fakadó objektív megismerés a társadalmi elkötelezettség. A társadalomban bolyongó eszközzelkekre újrakonstruáló mérnöke vagy. Ha már játék, akkor nevelés. A rituális, mágikus múlt után pszichoterápiás nevelő játék funkcióját látják bele a

művészetbe. A valóság eljátszása, játékos modellezése már tagadja a másodjáték valóságát, csak utánzás, az igazi mímelése, ez a játék csak átmeneti, ahogy a gyermek számára is projekciós felület. A mimézis játéka, az utánzás, a nagy illúzió, a mintha-valóság megjelenítő trükkjei. Az illúziót teremtő trükkök elsajátítása a bűvészmutatványos játéka. A valóság mint stabil külső dolog felfogása és a művészet kiszolgáló átmenetisége eléggé dogmatikussá vált, ez a földhözragadt játék technicista lett. Játék és technika sokak számára az önfeledt játék megrontója, bekebelező és önfelszámoló folyamat, mások a megújulás lehetőségét látják benne. Nincs külön valóság, nincs stabil külső, amire rá kell nevelni a befogadót. Már maga a befogadó is furcsa kifejezés, mert ha befogadó, akkor van valami stabil tudatbázisa, amivel ítélkezik, amivel kirekeszt, amivel kizár és kontrollál. A nagy közös játék lényege a változékony játékszabály, a befogadó is aktív, önmagát alakító alkotó. Ezért irritáló, amikor a néző kimondja: neki nem tetszik. A pluralitás már a modernizmus világa, sokféle művészetjáték, sokféle értékrend, de Európa keleti részén – ám legyen nekünk közép-kelet vagy kelet-közép – csak vágyott volt a sokféleség. A művészet szabad játéka lehet kitárulkozó vagy önmagába záródó, rejtett belső játék, aminek szabályaihoz csak a beavatott jut el. Ha már nem rituális, áldozati játék, legyen titkos, aminek a megfejtéséért meg kell küzdeni. A művészet ezoterikus játékát, az elszeparálódó, szektás jelbeszédet nem a modernizmus teremtette. Az elképzelt lényeg megszabja a keresés útját, a belső szabályok által lejátszott játék nem engedi a spontaneitást, azt a szabálytalanságot, amiből új szabály születhet. A kötött játék nem engedi a kereszteződéseket, a szabályok közötti szabálytalanságok nem engedik, hogy önnön szabályaink gúzsba kössenek. Szabálykövetés szabad játékkal, lázadás a szabályok ellen egy új szabály teremtésének reményében. A művészet mítosza, hogy köze lehet az abszolútum általi örök rendhez, valami alapvető játékszabálynak a végtelen vetülete alapján kell játszani. Ezek bizony már egy labirintus kiismerhetetlen, változékony és csak megsejthető szabályai.

Szabály és szabadság – azt hisszük a szabad cselekvés a művészetben a szabályoktól való megszabadulás, pedig nem is kell új rendszert teremteni, csak a meglévőben módosul a szabály, vagy több szabályból kialakulhat egy újabb. A szabad játék a játékszabályokból táplálkozik. A más, a meglepő, a teljesen új a művészetben az egyéni alkotás, cselekvés a szabályon belül. A kreatív képesség a médium szabályain belüli kiteljesedés, akár a médiumok elegyedése által létrejött új szabályosság által. Wittgenstein gondolata a játékról, amikor a kártyajáték és a labdajáték között a keresztező hasonlóságok – és tegyük hozzá különbségek – hálójáról beszél, ami kategorizálhatóan valami „családi hasonlóság”, analóg a művészet már nagyon szélesre nyitott kategóriájával. Kérdés, hogy ebbe a küzdősportba mennyire tartozik bele a pankráció, vagy olyan élet-halál küzdelem, mint a gyilkos gladiátorviadal? Talán a művészetnek is van olyan határterülete, és a határain túli területe, ami már nem játéktér, nem művészeti tér. A túlzottan elkötelezett művészet, az ideológiát szolgáló művészetnek nevezett valami, ami már nem játék, nem szabad játék, hanem túlzottan pragmatikus akar lenni. Kötelezően tradicionális, vagy kötelezően „progresszív”. Erőszakosan akar nevelni, nyomasztóan hasznos akar lenni. Sokszor nem is a mű, hanem a ráaggatott ideológia, ami már nem a művészet játékszabályait követi. A műalkotás nem lehet autonóm, mert a társadalom terméke – ahogy maga az ember is,

tesszük hozzá, mint alulképzett posztmarxisták. Haszontalan a szabad játék, már megint, a hasznosság érdekében újra be kell szabályozni. Ne feledjük, a játékszabályok bővülése által még sok minden lehet művészet, szinte majdnem minden. A játékosság megrontója, hogy a művésznek ki kell fejeznie, hol tartózkodik a művészet történetében, sőt, a művészettörténetnek már tudatos alakítója kell, hogy legyen. Vége az önfeledt játéknak, mert a jövőt kell alakítani, az elvárásnak megfelelő szándékkal, elköteleződve a holnapnak. Megszűnik a játékosság, a néző bensőséges, belefeledkező tekintete, ami a művésszel együtt feloldódik az elfogadott műben. A rejtett igazság, ami érzéki tapasztalat, ami közvetlen, de egyben valami láthatatlan távolit is idéz. Művészként valami kimeríthetetlen játéktérben reménykedünk, amit a mű generál különös játékszabályaival, de sokféle lehet a játékfolyamat, sokféle a tapasztalat. Az önmegértés valójában esztétikai játék, éppen a jelentésgazdagsága által. A másik és saját világunk találkozása által, ami végeredményben komolyságot ad a sorsjátéknak, mert ha a szabályok felrúgása erőszakolt, mesterkélt, a művész csak hamisjátékos. A játékszabályok belül vannak, a művészet kultikussága többféle, akár szándékos, akár önkéntelen, az együttjátszás reményében történik. Nincs időtlen kánon, nincs szabály, nincs történelmen kívüli norma. A szabadság igézete, örök vágya a misztikus igazság patetikusságával forrt össze, viszont a változás után kiderült, hogy mintha elszoktunk volna a sokféle szabadságtól. A közös szabadság lényege, hogy a másik nem démoni, ha másképp látja a maga szabadságát. A diabolizálás művészete már nem a sportszerű viadal, hanem a másik véleményének semmibe vétele, sőt, semmissé tétele. Már nincs játéktér, sem küzdőtér, az ideológiába vetett hit kizárja egyoldalú játékából a diskurzust, a mérlegelést, kizárja a számára csak legyőzést érdemlő, tőle elkülönülő képzetekkel működő művészetvilágot.

Rövidre zárva a csapongó gondolatokat, a művészet mibenlétét nem magyarázhatjuk el, önmagunkban is ellentétes vélemények tolongnak. Van, aki áhítattal tekint a múltra, és megveti a jelen művészetét. Más viszont a múlt leleplezésében látja a célt, de már a jövőt vizionálja. Valójában mindenki az itt-és-most valóságát akarja, mégis, mintha mindig kitérnénk előle. Az a megmagyarázhatatlan a pillanat realitása és az időtlenség misztikuma között leng, vagy sokszor kileng, mindig másképp létrehozva a műalkotást.

Gaál József